

तत्वगत आधारमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको भिखारी'कविताको अध्ययन

नरेन्द्र सिंह धामी

dhaminare45@gmail.com

सानोठिमी क्याम्पस, भक्तपुर

लेखसार

प्रस्तुत आलेख महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'भिखारी' कविताको विश्लेषणसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाद्वारा रचित 'भिखारी' कविताको विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखको उद्देश्य 'भिखारी' कवितालाई कविताका तत्वहरु शीर्षक, विषयवस्तु, केन्द्रीय कथ्य, संरचना, भावविधान, लयविधान, विम्बालङ्कार र प्रतिक तथा भाषाशैलीका आधारमा विश्लेषण गर्नु रहेको छ । वस्तुतः भिखारी कविताको विश्लेषणमा गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ भने सामग्रीहरुलाई पुस्तकालयीय विधिका माध्यमबाट संकलन गरिएको छ । यस कविताको विश्लेषण गर्दा आवश्यक प्रतिमानहरु निर्माण गरिएको छ । प्रस्तुत आलेखमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको बहुआयामिक व्यक्तित्वको चर्चा गर्दै उनका साहित्यिक कृतिको संक्षिप्त जानकारी गरिएको छ । देवकोटाको काव्यगत प्रवृत्तिको चर्चा गर्दै उनको बहुचर्चित 'भिखारी' कविताको अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रस्तुत लेखबाट महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र भिखारी कविता सम्बद्ध सरोकारवाला सबैलाई अपेक्षित सहयोग मिल्ने विश्वास लिएको छु ।

मुख्य शब्दावली : मानवतावादी, समतामूलक, शोषण, सूकोमल, भावनात्मक, विषमता, सहानुभूति, ।

अध्ययनको पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्यका महाकविका रूपमा सुप्रसिद्ध लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा नेपाली साहित्यका कविता, आख्यान, नाटक र निबन्ध गरी साहित्यका चारवटै विधामा कलम चलाउने बहुमुखी प्रतिभा भएका व्यक्ति हुन् । यी मध्ये कविता र निबन्ध विधामा गरेको योगदान उच्च कोटिको मानिन्छ । राजनीति नगरे पनि देशको शिक्षामन्त्री बन्न सफल देवकोटाको अधिकांश जीवन प्राध्यापन र साहित्य रचना मै बितेको देखिन्छ । नेपाली साहित्यमा रोमान्टिक भावधाराको सुरुवात गर्ने महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले यस धारा अन्तरगत रहेर मानवतावादी दृष्टिकोण सहित भिखारी कविता रचना गरेका छन् । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले वि.सं.१९७६ देखि १९९० सम्म केही कविता लेखेका भए पनि औपचारिक प्रकाशन यात्रा भने वि.सं. १९९१ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित 'पूर्णमाको जलधि' शीर्षकको कविताबाट प्रारम्भ भएको मानिन्छ । तर लेखक कमलमणी दीक्षितका अनुसार देवकोटाको पहिलो प्रकाशित कविता 'वसन्त षोडशी' हो जुन वि.सं. १९८५ वैशाखको गोरखापत्रमा छापिएको छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका प्रकाशित कृतिहरुमा लक्ष्मी कथा सङ्ग्रह २०२८, लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह २००२, दाडिमको रुखनेर २०३९, प्रसिद्ध प्रबन्ध सङ्ग्रह १९९८, म्याक वेथ (नाटक) २०२६, आकाश बोल्छ २०२५, भिखारी २०१०, सुनको विहान २०१०, छहरा २०१२, मृत्युशैयाबाट २०१६, पहाडी पुकार २००९, छाँगासँग कुरा २०२५, गाइने गीतहरु २०२१, लक्ष्मी कविता सङ्ग्रह २०२६, रजपूतरमणी २००२, सावित्री सत्यवान् २००९, लक्ष्मी गीत सङ्ग्रह २०४०, चम्पा २०२४, मुनामदन १९९२, राजकुमार प्रभाकर १९९७, कुञ्जिनी २००२, सुन्दरी प्रोजर्पिना २००९, महेन्दु २०१५, मैना २०३९, लुनी २०२३, शाकुन्तल २००२, वनकुसुम २०२४, पृथ्वीराज चौहान २०४९, प्रमिथस २०२८, महाराणा प्रताप २०२४, सुलोचना २००३ लगायत, कविता देखि महाकाव्यसम्म रचना गरेका छन् । यसरी नेपाली साहित्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको योगदान सङ्ख्यात्मक तथा गुणात्मक दुवै दृष्टिले उच्च रहेको पाइन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले भिखारी

कविताका माध्यमबाट नेपाली समाजमा व्यक्त रहेका सामाजिक अन्याय, अत्याचार, विकृति, विसङ्गति, शोषण, असमानता विरुद्ध आवाज बुलन्द गर्नुपर्ने र सामाजिक न्यायको स्थापना गर्दै मानवीयताको उजागर गर्नुपर्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् । यस कविताका माध्यमबाट कविले सामाजिक जीवनको यथार्थवादी ढंगले उजागर गरी मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । विशेष गरी मुनामदन खण्डकाव्य कृतिका लागि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा प्रख्यात रहेका छन् ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिमा आधारित रहेको छ । अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट संकलन गरी यस अध्ययनलाई पूर्णता दिइएको छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'भिखारी' कवितालाई सामग्री सङ्कलनको प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइएको छ । द्वितीय स्रोतका रूपमा पुस्तकालय प्रक्रियाको उपयोग गरिएको छ । यसरी अध्ययनलाई पूर्णता दिन विभिन्न पुस्तकहरू, शोधपत्रहरू, जर्नलहरू, लेखहरू, समीक्षाहरू, र टिप्पणीहरूलाई आवश्यकता अनुसार प्रयोग गरिएको छ ।

काव्यगत प्रवृत्तिहरू

साहित्यकारहरूका आ-आफ्नै प्रवृत्ति हुन्छन् । यी प्रवृत्तिले नै उनीहरूलाई अरु भन्दा फरक देखाउँछन् । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा आधुनिक नेपाली कविता-परम्परामा स्वच्छन्दतावादी धाराका प्रवर्तक कवि हुन् । देवकोटा पूर्वका कविहरूले परिष्कारवादी काव्यप्रवृत्तिलाई अगाडि बढाएको भएता पनि उनीले स्वच्छन्दतावादी काव्यधारा युगको प्रारम्भ गरेको पाइन्छ । उनको स्वच्छन्दतावादी लेखनकला नेपाली जीवनमा आधारित देखिन्छ । देवकोटाले आफ्ना कविता मार्फत समानता, स्वतन्त्रता, राष्ट्रियता, विश्वबन्धुत्व, धार्मिक र मानवताको चेतना व्यक्त गरेको पाइन्छ । नेपाली साहित्यमा प्रयोग भएको स्वच्छन्दतावादी लेखन भारतीय छायावादी लेखनसँग मिल्दो देखिन्छ । देवकोटाले कविताका लघुतम र लघु रूप (मुक्तक र फुटकर कविता) देखि मझौला रूप (खण्डकाव्य) र बृहत रूप (महाकाव्य) सम्म रचना गरेका छन् । देवकोटाका मुक्तक, फुटकर कविता, खण्डकाव्य र महाकाव्य कृतिहरूमा उनी मूलतः स्वच्छन्दतावादी कविका रूपमा देखिन्छन् । कुमार बहादुर जोशीले-परिष्कार भन्दा स्वतः स्फूर्तता र निर्भरता माथिको अटल आस्था, स्थिरताको सद्दा गतिशीलता र नवनव परिवर्तनको चाहना उनको स्वच्छन्दतावादको मूलभूत विशेषता हो (जोशी, २०५४:२६) भनेका छन् । स्वच्छन्द पाराले आफ्ना हृदयका भावनाहरूलाई स्वस्फूर्त तथा प्राकृत रूपमा प्रवाह गर्नु देवकोटाको कवित्वको मूल मर्म रहेको देखिन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा आफ्ना कवितामा रमरम बौद्धिकताको प्रयोग गर्न चाहन्छन् । तारानाथ शर्माले अतिसय भावुक र कल्पनाशील कवि देवकोटाले आत्मपरक शैलीमा सुकोमल पदावलीसँगै रापिलो बौद्धिकता प्रस्तुत गरी कविता रचेका छन् साथै उनी असाध्यै प्रतिभा भएका कवि हुन् (शर्मा, २०६३:४०) भनेका छन् । आफ्ना सांस्कृतिक परम्परा र आदर्शप्रति आस्थावान रही उनले आफ्ना कवितामा सामाजिक चेतनालाई उजागर गरेका छन् । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा जीवनको उत्तरार्धमा निकै क्रान्तिकारी र विद्रोही कविका रूपमा देखा पर्दछन् । तत्कालिन सामाजिक अन्याय र निरङ्कुशताका विरुद्धमा उभिदै उनले विद्रोह र क्रान्तिको गीत गाएका छन् । यसबाट देवकोटा राष्ट्रियता र देशभक्ति कविका रूपमा पनि परिचित भएका छन् ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कविता असंगठित, असंयमित र परिष्कारहीन रहेका पाइन्छन् । लेख्दै जाँदा जस्तो बन्छ बनोस् र प्राकृतिक होओस् भन्ने धारणा राख्ने देवकोटाका रचनाहरू परिष्कारमा बेखबर रहेका पाइन्छ । लेख्दै जाँदा पछाडि फर्केर संशोधन गर्ने, सच्चाउने, सपार्ने, मिलाउने र सिँगार्ने कुरामा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा सचेत देखिँदैनन् । त्यसैले महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कविताहरूमा असंयमित लेखन वा परिष्कारको अभाव र असन्तुलित संगठन रहेको पाइन्छ ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले प्रकृतिलाई मानवीय सभ्यता तथा सौन्दर्य चेतको स्रोतका रूपमा लिदै आफ्ना साहित्यिक कृतिलाई प्रकृतिवादी तुल्याएका छन् । घनश्याम कंडेलले उनको कल्पना सुन्दर छ, कल्पनाको कुदाँइ रमाइलो छ, अनि उनको कल्पनाको भाव मङ्गलमय छ भनेका छन् (कंडेल, २०५५:२७) । उनका कवितामा प्रकृति, ईश्वर र मानवको त्रिकोणात्मक सम्बन्ध स्थापित गरिएको हुन्छ । देवकोटा यी तीनवटै सम्बन्धबाट नै मानवता हुर्कन्छ भन्ने विचार राख्दछन् । यसरी देवकोटा आधुनिक नेपाली कविता परम्परामा प्रकृतिवादी कविका रूपमा परिचित छन् ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले आफ्ना कवितामा वर्णमात्रिक र मात्रिक छन्दको साथै लोकछन्द र स्वतन्त्र लयको समेत प्रयोग गरेका छन् । उनको 'मुनामदन' खण्डकाव्य लोकछन्दमा रचिएको कृति हो । वर्णमात्रिक र मात्रिक छन्दलाई प्रमुख रूपमा प्रयोग गर्ने आशुप्रवाह शैलीमा कविता लेख्ने देवकोटाले परिष्कारवादी, क्रान्तिकारी, प्रयोगवादी, बौद्धिकता र हास्य व्यङ्ग्यात्मक कविता लेख्दै स्वच्छन्दतावादी कविका रूपमा बढी परिचित रहेका छन् । समग्रमा देवकोटाका कवितागत प्रवृत्तिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- स्वच्छन्दतावादी
- प्रकृतिवादी
- प्रयोगवादी
- असन्तुलित सङ्गठन
- हास्य व्यङ्ग्यात्मकता
- बौद्धिकता
- मानवतावादी
- सामाजिकता आदि ।

‘भिखारी’ कविताको विश्लेषण

वि.सं. १९९७ सालमा शारदा पत्रिकामा प्रकाशित ‘भिखारी’ कविता उनको भिखारी कविता सङ्ग्रह २०१० मा सङ्कलित एक उत्कृष्ट कविता हो । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको साहित्यिक यात्रा १९७६ मा ‘पूर्णिमाको जलधि’ कविताबाट सुरु भएको र उक्त कविता १९९१ सालको गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको थियो (बराल एटम, २०६४:२०९) । यद्यपि उनको प्रथम प्रकाशित रचना भने ‘वसन्त षोडशी’ १९८५ हो (प्रभात, २०७०:५१४) । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले फुटकर कविता, गीत, कथा, निबन्ध, नाटक, खण्डकाव्य, महाकाव्य र उपन्यास पनि रचना गरेका छन् । ‘भिखारी’ कविता देवकोटाको एक उत्कृष्ट कविता हो । उनले नेपाली समाजको निम्नवर्गीय एक चरित्र भिखारीको जीवनचित्रण ‘भिखारी’ कवितामा जीवन्त रूपमा उतारेका छन् । देवकोटाले यस कविता मार्फत मानव-मानव बीच हुनुपर्ने समानता र मानवतावादी दृष्टिकोणलाई आफूभित्र रहेको प्रस्तुत गर्दै दुःखी र दरिद्रताप्रतिको सहानुभूतिपूर्ण भाव व्यक्त गरेका छन् । समाजले दुःखीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन आवश्यक भएको र समाजमा हुने अन्याय, अत्याचार, विकृति, विसङ्गति, शोषण, असमानता विरुद्ध आवाज बुलन्द पार्नु पर्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् । देवकोटाका कवितामा एकातिर विश्वबन्धुत्वको अभिव्यक्ति पाइन्छ भने अर्कातिर समतामूलक समाज निर्माण गर्ने क्रान्तिकारी विद्रोही भावनाको अभिव्यक्ति पाइन्छ । देवकोटाले यस कवितामा भिखारीको कारुणिक जीवनलाई यथार्थ र मार्मिक ढंगले व्यक्त गरेका छन् ।

शीर्षक

‘भिखारी’ कवितामा कविले नेपाली समाजको निम्नवर्गीय एक चरित्र भिखारीको कारुणिक र मार्मिक जीवनको चित्रण गरेका छन् । ‘भिखारी’ कवितामा मागी हिड्ने एउटा भिखारीको वास्तविक चरित्रको चित्रण गर्दै उसप्रति सहानुभूति प्रकट गरेका छन् । यस कवितामा समाजमा रहेका भिखारी माथि गरिने घृणा तथा

उपेक्षाको भावना व्यक्त गरिएको छ । 'भिखारी' कविता मार्फत कविले नेपाली समाजमा रहेको असमानता, निम्नवर्ग माथि हुने घृणा, उपेक्षा, अन्याय, अत्याचार, विकृति, विसङ्गति र शोषण विरुद्ध आवाज उजागर गरेकोले कविताको शीर्षक सार्थक बन्न पुगेको छ ।

विषयवस्तु र केन्द्रीय कथ्य

यस कविताको विषयवस्तु नेपाली समाजमा रहेका निम्नवर्गीय मागी हिड्ने भिखारीको कारुणिक जीवनलाई यथार्थ र मार्मिक ढंगले प्रस्तुत गर्नु र समाजमा देखिएका अमानवीयता, आर्थिक विषमता, शोषण, अन्याय, अत्याचार आदि लाई हटाउनु पर्दछ भन्ने विषयवस्तु प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कवितामा कविले एक भिखारीको दुःखद जीवनको यथार्थता प्रस्तुत गर्दै मानवतावादी दृष्टिकोणको अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

सेतै फुलेको बूढो भिखारी भुत्रा चिथरा लुगा लगाएर, थुरथुर काँप्दै लड्डीका भरमा स्वाँ-स्वाँ गर्दै घर-घर एकमुठी चामल मार्गै हिडेको भिखारीको चरित्रलाई जीवन्त रूपमा यस कवितामा कविले उतारेका छन् । कवितामा भिखारी कमजोर छ । ऊ राम्ररी हिड्न सक्दैन । करुणाले भरिएको हेराइका साथ दुःखको पुकार गरी मार्गै हिडेको छ । आँखाबाट आँसुका धारा बगिरहेका, मुखमा खोंच परेको, उसको छाती दुःख र पीडाका कारण चिरा चिरा परेको छ । भिखारी कसको छोरा र उसको परिचय के हो ? केही थाहा छैन । पक्कै पनि उसका आमाबाबुले काखमा लिदाँ खुसी भएका थिए होलान् भन्दै कवि देवकोटाले भिखारीको जीवन्त चरित्रलाई भावनात्मक रूपमा मार्मिक ढंगले चित्रण गरेका छन् ।

यस कवितामा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले समाजमा रहेका निम्नवर्गीय व्यक्तिमाथि हुने सामाजिक असमानता, घृणा, शोषण, अन्याय अत्याचार र मानवहीनता जस्ता विषयवस्तुलाई 'भिखारी' कविताका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेका छन् ।

प्रस्तुत 'भिखारी' कवितामा कविले एक भिखारीको दुःखद जीवनको वास्तविकतालाई प्रस्तुत गर्दै मानवतावादी दृष्टिकोणको अभिव्यक्ति दिएका छन् । कविले सामाजिक परिवेशमा भिखारीको वास्तविकताबारे आफ्ना भावना मार्मिक रूपले प्रस्तुत गरेका छन् । 'भिखारी' कवितामा मानव-मानव बीच हुनुपर्ने समानता र मानवतावादी दृष्टिकोणलाई अभिव्यक्त गरिएको छ । यसरी भिखारीको कारुणिक जीवनलाई मार्मिक ढंगले व्यक्त गरी वर्तमान समाजमा देखिएको अमानवीय व्यवहार, आर्थिक असमानता तथा ईश्वरप्रतिको आस्थालाई यस कवितामा कविले केन्द्रीय कथ्यका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

संरचना

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कवितामा संरचना वा प्रबन्धनमा त्यति संयमितता र सचेतता प्रयोग भएको पाइदैन तर भाव प्रवाहमा उनका कविता स्वतः संरचित हुँदै गएको पाइन्छ । बाह्य संरचनाका दृष्टिले भिखारी कविता ८ भागमा बाँडिएको छ । २३० शब्दहरू र ६६ वटा हरफमा संरचित कविता बाह्य संरचनाका दृष्टिले उपयुक्त देखिन्छ । ६६ वटा हरफमा सम्पूर्ण बाह्य स्वरूप तयार भएर फुटकर कविताकै स्वरूप र संरचनामा भिखारी कविता तयार भएको पाइन्छ । यसरी बाह्य संरचनागत दृष्टिले भिखारी कविता एक उत्कृष्ट फुटकर कविताका रूपमा देखिन्छ । यस कवितामा अन्त्यानुप्रासको सहज रूपमा संयोजन गरिएको पाइन्छ ।

आन्तरिक संरचनाका दृष्टिले भिखारी कविताले भिखारीको दुःखद जीवनको कारुणिकतालाई मानवतावादी दृष्टिकोणबाट अभिव्यक्त गरेको छ । समाजमा हुने गरेका अन्याय, अत्याचार, शोषण, विकृति, विसङ्गति, असमानता विरुद्ध आवाज बुलन्द गरेको हुँदा अभिव्यक्तिका दृष्टिले यस कविताको आन्तरिक संरचना निकै खँदिलो हुन गएको देखिन्छ । मानवीय उत्पीडन, अन्याय, शोषण र मानवीय जीवन भोगाइका भलकहरू

चित्रात्मक रूपले मानसपटलमा सल्बलाउने स्वाभाविक स्थिति कविताभिन्न अनुभव गर्न सकिन्छ । यसरी यस कविताको आन्तरिक र बाह्य संरचना अत्यन्त प्रभावशाली र कलात्मक हुन पुगेको देखिन्छ ।

विम्बालङ्कार र प्रतीक

कविले यस कवितामा तीन थरीका विम्बको प्रयोग गरेका छन् । जसमा :-

क) मानवीय जीवनको दयनीय अवस्थाको विम्ब: भिखारीको दयनीय अवस्थाको माध्यमबाट मानवीय जीवनमा हुने अमानवीय व्यवहारलाई प्रस्तुत कवितामा मानवीय जीवनको दयनीय अवस्थाको विम्ब कविले प्रस्तुत गरेका छन् ।

ख) सामाजिक विम्ब: नेपाली समाजमा रहेको सामाजिक असमानताका कारण भिखारीको दुरावस्था आएको भनि सामाजिक विम्ब प्रस्तुत गरेका छन् ।

ग) ईश्वरीय विम्ब: यस कवितामा कविले भिखारीलाई ईश्वरको दूतका रूपमा प्रस्तुत गर्दै संसारका मानवको परीक्षा लिन भिखारी भेषमा ईश्वर नै आएको भनी ईश्वरीय विम्ब प्रस्तुत गरेका छन् ।

भावविधान

प्रस्तुत 'भिखारी' कविता देवकोटाको वि.सं. २०१० सालमा प्रकाशित भिखारी कविता सङ्ग्रहमा समावेश गरिएको एक उत्कृष्ट कविता हो । नेपाली कविता साहित्यमा स्वच्छन्दतावादी भावधारको सुरुवात गर्ने कवि देवकोटाले मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दै भिखारी कविताको रचना गरेका छन् । नेपाली समाजमा रहेका निम्नवर्गीय चरित्र भिखारीको जीवनलाई वास्तविक रूपमा चित्रण गर्दै सामाजिक असमानता र आर्थिक विषमतालाई जीवन्त रूपमा उतारेका छन् । प्रस्तुत कवितामा कविले असमानताका कारण भिखारीको यस्तो अवस्था आएको, भिखारीप्रति सबैले करुणा देखाउनु पर्ने, समाज र सामाजिक दुरावस्थाका कारण समाजमा आर्थिक विषमता देखा पर्ने, सामाजिक र आर्थिक विषमतालाई हटाउनु पर्ने, र कविले भिखारीलाई ईश्वरको दूतका रूपमा प्रस्तुत गर्दै ईश्वरलाई जसरी हामी मान्दछौं त्यसै गरी हामीले सबैलाई मान्नुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

प्रस्तुत कवितामा कविले एउटा अशक्त भिखारीलाई पात्रको रूपमा प्रस्तुत गरी भिखारीप्रति गरिने घृणा र उपेक्षाको भावनाले मानवतामा ह्रास आएको भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । ईश्वर कुनै अदृश्य शक्ति नभएर ईश्वर गरिबहरूकै अन्तरदिलमा बस्ने भएकोले हामीले गरिब र दुःखीको सेवा गर्नु ईश्वरको पूजा गर्नु हो भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । कविले पौराणिक घटनाक्रमलाई प्रस्तुत गरी ईश्वर सम्बन्धी मान्यतालाई पुष्टि गरेका छन् । उनका विचारमा बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुमा भिखारीकै देन रहेको, पौराणिक समयमा विष्णुले भिखारीकै रूप धारण गरी बली राजाको सेखी भारेको प्रसङ्ग उल्लेख गर्दै घरघरमा भिख मागी मानिसको मानवता र भातृत्वको परीक्षा लिन ईश्वर नै भिखारीको रूपमा आएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

मानवतावादी दृष्टिकोणले भिखारी एक उत्कृष्ट कविता हो । हरेक प्रतिकलाई मानवताको आँखाले हेर्ने दृष्टिकोण नै मानवतावाद हो । दुःखी, गरिब, उत्पिडित वर्गप्रति सहानुभूति राख्दै जीवनलाई सुखमय बनाउनका लागि देवकोटाका कविताहरूमा आग्रह गरेको पाइन्छ । भिखारी कविता पढ्दा पाठकको आँखामा भिखारीको प्रतिच्छाया सजीव रूपमा देखा पर्दछ । कविता पढ्दाखेरी भिखारीको हिँडाई, आँसु, करुण दृष्टि आदि पाठककै आँखामा नाचन थाल्दछन् । मानवताको जीवन्त तस्वीरका रूपमा भिखारी कविता रहेको पाइन्छ । मान्छे भएरपनि मान्छेबाटै उपेक्षित हुनुपरेको स्खलित मानवतालाई कारुणिक ढङ्गले पगाल्ने प्रयास यस भिखारी कवितामा देवकोटाले गरेका छन् । यसरी भिखारी कवितामा देवकोटाले मानवतावादी भाव अभिव्यक्त गरेका छन् ।

प्रस्तुत कवितामा समाजमा रहेका भिखारी र गरिबहरूको सेवा गरे धर्म हुन्छ भन्दै भिखारीलाई दुरदुर र छिःछिः नगरी माया, सहयोग र सद्भाव प्रदान गर्न प्रेरित गरिएको छ । यसरी भिखारी र गरीबप्रति

देखाउनुपर्ने मानवता र दयाभाव यस कवितामा उल्लेख गरिएको छ । यही मानवतावादी भावनालाई यस कवितामा मूल भावका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

लयविधान

लय विधान कविताको आधारभूत तत्व हो । कविता विधालाई साहित्यका अन्य विधाबाट अलग्गै रूपमा चिनाउने तत्व पनि लय विधान नै हो । 'भिखारी' कविता सुकोमल पदावली र मात्राछन्दको प्रयोग गरी लेखिएको मानवतावादी भाव व्यक्त गर्न सफल कविता हो । यस कवितामा ठाँउ ठाँउमा उत्प्रेक्षा र रूपक जस्ता अलङ्कारको प्रयोग पनि गरिएको पाइन्छ । 'भिखारी' कवितामा मात्राछन्दको प्रयोग गरी लयविधानको प्रयोग गरिएको छ ।

भाषाशैली

भाषाशैलीका दृष्टिले हेर्दा देवकोटाका कवितामा नवीन नवीन शैलीहरूको प्रयोगहरू भएको पाइन्छ । भाषाका नियन्त्रणमा आफू नरहेर आफू अनुकूलका शब्दहरू निर्माण गरी भाषालाई तोड्दै र मोड्दै भए पनि अभिव्यक्तमा देवकोटा बाधा र अवरोध पुऱ्याउन चाहदैनन् । कवि देवकोटा सजीव र निर्जीव दुबै प्रकारको भाषिक प्रयोग गर्ने कविका रूपमा परिचित छन् ।

देवकोटाले यस भिखारी कवितामा देश र समाजमा प्रयोग हुने टिपिकल शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । नेपाली समाजमा प्रयोग हुने भर्रा नेपाली शब्दहरू भुत्रा, चिथरा, हाय, थुरथुर, कातर, स्वाँ स्वाँ, शेखी, भिक्षा, जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरी कविताको भाषाशैलीलाई भनै मिठासपूर्ण बनाएका छन् । सामाजिक निराशा, दुःख, व्यथा, सङ्गति, विसङ्गति, विकृति, अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमन जस्ता अभिव्यक्तका मार्फत भिखारी कविताको भाषाशैलीलाई यथार्थपरक बनाएको पाइन्छ । कवि देवकोटाले यस भिखारी कवितामार्फत सामाजिक दुःख, वेदना, कारुणिकता, अन्याय अत्याचार र शोषणका विरोधी स्वरहरूसँगै गरिव र दुःखीप्रति सहानुभूति प्रकट गरेका छन् । यस कवितामा प्रयोग भएका मानवीयता र सामाजिक परिवेशयुक्त शब्दहरूले कविताको भाषाशैलीलाई निकै रोचक र प्रभावकारी बनाएको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा स्वच्छन्द प्रकृतिका भावुक कवि हुन । त्यसैले उनी कृत्रिमता, आडम्बर र बडप्पन रहित स्वच्छ मानवता प्रतिविम्बित हुने प्राकृत सभ्यता प्रति आकर्षित देखिन्छन् । जीवन जगत्का विविध प्रसङ्गहरूका साथ अतीतप्रतिको मोह, प्रकृतिप्रतिको अभिरुचि र नेपाली राष्ट्रिय सचेतनाप्रति अगाध आस्था देवकोटाका कवितामा देख्न पाइन्छ । महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले जीवन भोगाइका अनुभव र अनुभूतिलाई साहित्यमा ढाल्दै स्वच्छन्दतावादी भावधारा अन्तर्गत मानवतावादी र प्रकृतिवादी दर्शनलाई आत्मसात गरेका छन् । व्यक्ति स्वतन्त्रता, शोषणहीन आर्थिक अवस्था, समानता तथा असल प्रजातान्त्रिक पक्षलाई मानवतावादी दृष्टिकोणबाट देवकोटाले आफ्ना कविताहरूमा प्रस्तुत गरेका छन् । समाजमा रहेका दलित, पीडित, पिछडिएका, आर्थिक रूपमा कमजोर, वर्गलाई उत्थान गर्नुपर्ने महसुस गरी उनीहरूप्रति समवेदना र सहानुभूति समेत प्रकट गर्दछन् । प्रकृति, ईश्वर र मानवताको त्रिकोणात्मक सम्बन्ध गराई मानवतावादी आदर्श एवम् ऋषित्वको भाव प्रदर्शन गर्न देवकोटाले आफ्नो कलम चलाएका पाइन्छन् । परम्परागत सामन्ती ढाँचाले सिर्जना गरेका विकृति सामाजिक, राजनैतिक एवम् आर्थिक संरचनाहरू र तिनले ल्याएका मानवीय पीडा र करुणा पक्षहरूको अभिव्यक्ति लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कृतिहरूमा देखिन्छन् । प्रस्तुत 'भिखारी' कवितामा कविले एउटा भिखारीको दुःखद जीवनको कारुणिकतालाई मानवतावादी दृष्टिकोणबाट अभिव्यक्त गरेका छन् । यस कवितामा कविले आफूभित्र रहेको दुःखी र दरिद्रप्रतिको

सहानुभूतिपूर्ण भाव अभिव्यक्त गरी समाजले दुःखी र गरीबलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकता प्रस्तुत कविता मार्फत व्यक्त गरेका छन् । कविले समाजमा हुने गरेका अन्याय, अत्याचार, शोषण, विकृति, विसङ्गति, असमानता विरुद्ध आवाज बुलन्द गर्न प्रस्तुत कविताको माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन् । भिखारीको दुःखद जीवनलाई चित्रण गर्दै समाजमा देखिएका मानवतावादी धारणाको ह्रास, आर्थिक विषमता तथा ईश्वरप्रतिको दृष्टिकोणलाई प्रभावकारी रूपमा यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । 'भिखारी' कविता स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिलाई आत्मसात गर्दै भिखारीको दयनीय अवस्थाको मूर्त रूपको चित्रण गरी समाजमा मानवताप्रति आएको ह्रास, विद्यमान आर्थिक विषमता जस्ता विषयवस्तुको यथार्थपरक प्रस्तुति यस कवितामा पाईन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

जोशी, कुमारबहादुर (२०६९), देवकोटाको पहिलो प्रकाशित कविता, मधुपर्क, काठमाडौं : गोरखापत्र संस्थान ।

जोशी, कुमारबहादुर (२०४७), देवकोटाका कविता-यात्राको विश्लेषण र मूल्याङ्कन, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

अवस्थी, महादेव (२०६९), लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको खण्डकाव्यकारिता, काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (२०५७), नेपाली कविता भाग १, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

न्यौपाने, नेत्रप्रसाद (२०६६), देवकोटीय मानवतावादी चिन्तन र दर्शन, गरिमा, पूर्णाङ्क-२३२, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

भण्डारी, कृष्ण (२०७५), वैजयन्ती समालोचना, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस ।

बराल, एटम नेत्र (२०६४), साधारण नेपाली, काठमाडौं : हजुरको प्रकाशन ।

प्रभात, विष्णु (२०७०), साहित्यकार कलाकार परिचय कोश, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।